

aktuálnost však je stále zřejmější. Praxe společenských věd ukazuje, že explorace dat druhotného využití nebo dat vznikajících bez pevně předběžné teoretické koncepce či pro jiné účely a především dat, jejichž sběr má za cíl univerzální použití (statistické ročenky), je stále častější, že se bez něj nelze obejít, že vychází z potřeb rozhodovací praxe. V posledních letech se také značně rozvíjí metodika i programové zabezpečení exploračních postupů (pro kauzální modelování je to známý program LISREL). To vše bude vyžadovat i další metodologické rozpracování a zhodnocení. Zároveň není stále jasně řešen problém formulace a verifikace hypotézy z jednoho souboru dat, nejsou stanovena kritéria průkaznosti umožňující přechod od hypotézy k závěru o platnosti výsledku. (Tak Goldbergův příklad na s. 145 začíná jako hypotéza, která však je postupně modifikována podle dat — je výsledkem nová hypotéza nebo prověřený závěr?) S tím také souvisí rozlišování alternativních hypotéz, při němž nelze vždy rozhodnout o platnosti jedné z nich, ale při nichž se hledá stupeň preference (pravděpodobnost platnosti, stupeň věrohodnosti) pro jednotlivé hypotézy (modely) tak, jak jej poskytuje datový materiál.

Jsou tu i další otázky, které vyvstávají před metodologií modelování (a to především kauzálního): Jak formulovat jednoznačná, metodologicky a teoreticky podložená kritéria shody modelu a dat? V čem a kdy je standardizace nutná, výhodná, škodlivá? Jak se v praxi projeví různá zjednodušení, která při modelování sociální reality vždy musí nastat?

Podstatné rozšíření metodologie kauzálního modelování přináší výzkum v oblasti jiných typů znaků, než jsou intervalové a podílové: teorie logaritmicko-lineárních modelů, možnosti testování hypotéz ve vícerozměrných kontingenčních tabulkách pomocí Pearsonova testu dobré shody nebo informačních statistik, rozpracování metodiky ordinálních dat, parciální asociační koeficienty pro nominální, ordinální, kardinální a D-zobecněné proměnné a možnosti testovat hypotézy pro D-zobecněné proměnné (D-model), teorie korespondenční analýzy atd. Statistická teorie se rozvíjí ve stále obecnějších souvislostech. To ovšem otevírá nové náročné metodologické otázky, potřebu formulovat pravidla práce s novou metodikou, odhalit gnozeologické limity.

Odstup od vydání knihy ukazuje, že tu máme práci, která uceleně uzavírá určitý stupeň problematiky, která zároveň slouží jako odrazový můstek ke sledování dalšího vývoje, ke studiu nově vznikajících koncepcí a metodologií i nových metod a postupů.

Jedním z mnoha kladných rysů této práce je, že nutí čtenáře nad problémem se zamyslet. Nejde o text jednoduchý či o populární výklad, ale o vědeckou studii, jejímž cílem je tvůrčí pojednání, tudíž klade na čtenáře také požadavky: studium a soustředění. Přitom však je psána velmi čtivě, jasně a přehledně, problémy jsou řazeny systematicky a postupně tak, že odhalují logiku témat, řešení, návaznosti, vztahů a příbuznosti. Pedagogická úroveň textu a autorův cit umožňují využít knihu též jako instruktivní úvod do kauzálního modelování.

Kniha velmi dobře shrnuje relevantní literaturu, komentuje ji, metodologicky diskutuje či kritizuje a rozpracovává. Při studiu jsem však pocítoval závažný vydavatelský nedostatek — absenci věcného rejstříku, která ztěžuje referenční orientaci v jinak velmi přehledném a výtečně řazeném textu.

Domnívám se, že s recenzovanou studií by se — pro její metodologickou závažnost a praktickou informaci — měli seznámit všichni sociologové, především ti, kteří pracují s empirickým materiálem. (I když zde ovšem zdaleka nenajdou vyčerpávající a úplný rozklad o všech metodologických problémech práce s daty).

Čas se nezastavil a vývoj kauzálního modelování pokračuje. Proto na závěr chci vyjádřit naději, že nová verze knížky nebo její pokračování, shrnující výsledky oboru v jeho další rozvojové etapě, na sebe nedá dlouho čekat.

Jan Řehák

P. Vojna a kol.: Kriminalita — skutečnost a právní vědomí

Praha, VÚK při GP ČSSR 1984, 386 s.

Kriminalita a právní vědomí patří mezi jevy, které jsou předmětem pozornosti ve všech vyspělých společnostech lidské civilizace. Z řady důvodů se do popředí společenského zájmu dostává teoretická a výzkumná činnost směřující zejména ke správnému zmapování současné situace v této oblasti. Integrovaný výklad těchto otázek, vycházející z výzkumu veřejného mínění československé populace, je obsahem publikace P. Vojny a kolektivu: *Kriminalita — skutečnost a právní vědomí*.

Tematicky se kniha dělí na dvě části, které se skládají z 10 kapitol. První část shrnuje teoreticko-analytické poznatky k dané problematice a je členěna do šesti kapitol. V úvodu autoři s využitím velkého množství dostupného materiálu vymezují *pojmové znaky právního vědomí*, které je i přes jednotliví marxisticko-leninské hledisko, jako předmět různých společenských věd, chápáno odlišně. *Druhá kapitola* se zabývá bližším rozbořením *místa právního vědomí v systému společenských jevů*. Jednotlivé oddíly této kapitoly analyzují právní vědomí jako součást společenského vědomí a společenské kultury, normotvornou a normativní funkci právního vědomí, dále zpětné působení právních vztahů, chování a institucí na právní vědomí a vztah této formy vědomí k jiným formám společenského vědomí. *Třetí kapitola* je věnována *struktuře právního vědomí*. Autoři zdůrazňují, že je třeba rozeznávat strukturu:

1. s přihlédnutím k nositeli (subjektu) – kolektivní a individuální právní vědomí;
2. se zřetelem k předmětu odrazu (odvětvím práva a právních vztahů) „trestné právní“, „občansko-právní“ aj. vědomí;
3. za použití kritéria kvality a hloubky odrazu: teoretickou a sociálně psychickou vrstvu právního vědomí („ideální, reálné a běžné“ právní vědomí);
4. s přihlédnutím ke kvalitě odrazu v psychologickém smyslu: kognitivní, hodnotící a regulativní složku právního vědomí.

Ze sociologického hlediska zajímavým *vztahem mezi právním vědomím a veřejným míněním* se zabývá kapitola *čtvrtá*. Ukazuje různé roviny pojmu veřejného mínění:

1. součást společenského vědomí – potenciální veřejné mínění;
2. součást společenského chování, jestliže se již projevilo v reálné situaci;
3. specificky a zúženě: sankce následující za porušením zejména morálních pravidel.

Autoři definují charakteristické znaky veřejného mínění: například hromadnost – kolektivnost, pluralita a vnitřní rozpornost; odpovídající zejména třídní struktura společnosti, obsahová omezenost daná zájmem veřejnosti a stručně ukazují i jeho regulační funkce. Lze souhlasit s názorem, že ve veřejném mínění se výrazně projevuje zejména sociálně psychická vrstva společenského vědomí. Značný vliv mají však i teoretické elementy, hlavně ve své ideologické podobě (s. 87–99).

Těžiště teoretické části práce je kapitola *pátá*. Zde se autoři věnují *vlivu právního vědomí na kriminalitu*. Charakterizují kriminalitu jako společenský jev (s připomenutím základních statistických údajů o stavu, struktuře a trendech kriminality v ČSSR). Posuzují úlohu a místo právního vědomí při vzniku kriminality obecně i každého jednotlivého trestného činu zvláště. Zajímavé je konstatování, že..., „příčinou kriminality musí být zároveň »potřeba« – neboť i trestná jednání jsou ve svém jádru realizací lidských potřeb, ať již duševních či materiálních. Kromě toho musí existovat i konkrétní reálná situace umožňující právem zakázanou »potřebu« realizovat, nebo realizovat zakázaný způsob jejího dosažení“ (s. 104).

Šestou kapitolou je uzavřen *výklad teoretických otázek právního vědomí*. Jsou zde specifikovány význam, zdroje a metody poznání právního vědomí a pro sociologa zvláště podnětné přednosti a nedostatky empirických zkoumání právního vědomí formou výzkumu veřejného mínění. Vyústěním této problematiky jsou poznatky vztahující se k využití právního vědomí ve společenské praxi s důrazem na otázky právní výchovy a propagandy. Ukazuje se tu vzájemná jednota teoretického i empirického přístupu ke zkoumání právního vědomí. I v tomto případě platí, „jak se nám podaří teoreticko-metodologicky uchopit problém, takové bude poznání. Metodologické postupy rozhodují nejen o přesnosti, ale také o pravdivosti poznání“. (1)

Část *druhá* je věnována poznatkům o stavu právního vědomí občanů ČSSR, jak byly zjištěny na základě empirického výzkumu prováděného Výzkumným ústavem kriminologickým při GP ČSSR ve spolupráci s Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ. Šetření bylo realizováno na reprezentativním souboru československé populace, stanoveného pomocí kvótního výběru ze základního souboru všech obyvatel Československa ve věku od 15 let. Jednotlivé poznatky shromážděné technikou standardizovaného rozhovoru doplněného anketou, byly sumarizovány a zpracovány na počítači. Sledované okruhy otázek byly tematicky zpracovány do čtyř kapitol.

V kapitole *sedmé* se seznamujeme s *názory občanů na rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví a s potenciálními postoji občanů proti rozkrádání* apod. *Osmá kapitola* přináší aktuální údaje o *úplatkářství*, možnostech jeho právního postihu a analýzu mínění občanů o tomto soudobém problému. Výsledky výzkumu naznačují,

(1) K. Rychtařík: *Jaká je metodologie, takové je i sociologické poznání*. Sociologický časopis 1984, č. 3, s. 227.

že „v mnoha společenských vztazích jsou občané častěji vystavováni situacím, které mohou „vyřešit“ poskytnutím úplatku a že existují některé společenské vztahy, v nichž úplatkářství se stalo takřka běžným jevem“ (s. 279). K optimálnímu řešení této složité a z celospolečenského hlediska závažné situace by měl přispět i realizovaný výzkum.

Devátá kapitola shrnuje výsledky zkoumání právního vědomí ve vztahu ke kriminalitě mládeže. Poznatky potvrzují dobrou informovanost občanů především systémem mass medií. *Poslední kapitola empirických zjištění je věnována diferenciaci a dynamice právního vědomí, vztahu k jednotlivým kategoriím kriminality,* zvláště pak hospodářské a obecné. Tímto profesionálně kvalifikovaně provedeným šetřením byly získány poznatky, které autorům umožnily posunout problematiku právního vědomí do konkrétnější podoby, než jsme ji znali doposud.

Recenzovaná kniha podává mnohostrannou informaci o současném stavu uvedené problematiky. Autoři prokazují dobrou znalost zahraniční i domácí literatury, a to nejen z oblasti práva a kriminologie, ale i z příbuzných oborů. Zvláště v první části monografie, kde citují různé názory, polemizují s mnoha předními odborníky a v řadě otázek volí nové přístupy. Čtenář jistě ocení zajímavé korelační analýzy ukazující významné skutečnosti v oblasti kriminality, právního vědomí a veřejného mínění.

Ivana Trávníčková

W. Friedrich — W. Gaier — F. Voss: Kritika buržuažnych teorií mládeži (Kritika buržoazních teorií mládeže)

Moskva, Progress 1982, 335 s.

Vztah společnosti k mladé generaci je možné označit za jeden z významných indikátorů progresivity nebo reakčnosti daného společensko-ekonomického systému. Otázka postavení mladé generace, jež je v podmínkách socialismu považována za významný společenský subjekt, aktivně se podílející na rozvoji společnosti, nabývá v kapitalistických podmínkách zcela jiné dimenze; jednoznačně je akcentováno pojetí mládeže jako pouhého objektu společenského působení. Buržoazní stát se všemi prostředky snaží kontrolovat mladou generaci a manipulovat s ní v zájmu jediného cíle — odvést ji od třídního boje a úsilí o revoluční změnu společenského řádu. Ne náhodou se mládež ocitá v centru ideologického boje a intenzivního působení všech státních institutů (politických stran, církve, prostředků masové propagandy ap.).

Na příkladu teoretického řešení a objasňování vztahu společnosti a mladé generace se potvrzuje, že buržoazní společenské vědy přes svoji proklamovanou nezávislost na vládnoucí ideologii v převážné většině svými poznatky slouží k upevňování a obhajování kapitalistických společenských vztahů, mj. i vztahu kapitalistické společnosti k mladé generaci.

Vysoce aktuálním úkolem — marxisticko-leninskou kritikou buržoazních sociologických a sociálně psychologických koncepcí mládeže — se již řadu let zabývají pracovníci Ústředního ústavu pro výzkum mládeže v Lipsku. Výsledky své mnohaleté práce shrnuli v monografii *Kritika buržoazních teorií mládeže*, která vyšla v roce 1982 v moskevském nakladatelství Progress. Pracovníci tohoto ústavu jsou si vědomi, že nedílnou součástí rozpracování marxisticko-leninské koncepce mládeže je vedle tvůrčí analýzy a dalšího rozpracování dosavadních vědeckých poznatků o mládeži i kritická analýza buržoazní koncepce mládeže. Proto v recenzované monografii podávají nejen podrobný přehled nejtýpičtějších a nejrozšířenějších teorií buržoazní psychologie a sociologie mládeže přibližně od dvacátých do poloviny sedmdesátých let tohoto století, ale i jejich marxisticko-leninskou kritiku.

Zaměřují se především na ideologické a teoreticko-metodologické aspekty buržoazních koncepcí mládeže, odhalují jejich spjatost s ideologií a politikou kapitalistických zemí v konkrétních historických podmínkách. Pozornost soustřeďují především na koncepci německých autorů, v řadě případů uvádějí nejznámější koncepce autorů amerických, jejichž vliv na západoevropské společenské vědy stále sílí.

Monografie je opatřena rozsáhlou *Předmluvou* B. K. Lisina, v níž hodnotí vědecko-výzkumnou činnost Ústředního ústavu pro výzkum mládeže v Lipsku a výsledky dosažené ve spolupráci se sovětskými vědci a vědci ostatních socialistických zemí.

Obecným otázkám vztahu dvou antagonistických společensko-ekonomických formací k mladé generaci je věnován Úvod monografie, jehož autorem je prof. W. Friedrich, ředitel Ústředního ústavu pro výzkum mládeže. Ukazuje na skutečnost,